3 2044 122 980 329

ГЕТЬМАНИ

Коротенький історичний нарис.

КИЇВ.
Державна Друкарня. Володимирська, 46.
1918.

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

Rh 24291, cop. 4
DF 117813

ПЕРЕДМОВА.

Співає народня пісня про гірку долю цієї чайки небоги, що вивела діток при битій дорозі. Отака то гірка доля була й України. Український нарід поселився в дуже гарній країні, над рибними ріками та плодовитими землями, котрі текли молоком і медом. Одначе ті багаті землі лежали, як це кажеться у пісні, „при битій дорозі“, бо Україна була одверта на всі сторони і сусіди користали з цього, як могли.

Половецькі орди та татарські незлічимі війська завжди шарпали Україну зі сходу й полудня, з півночі дивився на багаті землі зависним оком москвин, а з заходу напирав поляк. І всі вони хотіли поживитися багацтвами України. В тому була найбільша біда, що вони стали на добре напирати на нещасну Україну якраз тоді, коли вона потрібувала скорше підмоги зо вні, ніж нападу, бо роздирали її внутрішні княжі усобиці. Кождий хотів панувати тай нікому було слухати, а кожна держава в небезпеці вимагає якраз „єдиної волі і думи“, як це говориться. З причини тих внутрішніх незгодин та межиусобиць Україна не змогла станути проти ворогів одною збитою лавою, і вороги використали це та й стали приборкувати нещасну Україну. І хто тільки не рвав її живого тіла! І половці, і татаре, і москвини, і поляки, і ятвяги та литвини. І не стало в України сил супротивлятися, охляло у неї тіло, а із замучених рук випав меч. Здавалося, перестала Україна жити, здавалося занапастили її вороги на віки. Але упущений меч підіймають на ново ті установи, котрі видвигнув український нарід для своєї оборони. Тими установами було українське *козацтво і гетьманство.*

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

„Було колись в Україні
Ревіли гармати;
Було колись Запорожці
Вміли панувати“.

Т. Шевченко.

I.

На південь від Катеринослава починалися в давні часи, так з чотириста літ цьому назад, уже непрохідні степи з Великим Лугом на чолі. Там, або й навіть ближче, находили свій захист ті смільчаки із українських людей, козаки, котрі поставили собі за мету жити вільно та обороняти нарід від ворожих нападів і навпаки, самим нападати на ворога. Не було тоді там ніякої власти у тих степах, бо вони лежали якраз у переході між державами, котрі окружали Україну; і було там дуже небезпечно жити, бо дикі орди вічно чатували там на людей. Але козаки воліли жити серед вічних небезпек, щоб тільки волі зажити, та не мати до діла з тими нелюдськими муками, яких завдавали тоді польські пани українським людям. А не лехко тоді приходилося жити на Україні, бо татарва, що кілька літ нападала великою силою на українські землі, пустошила їх огнем і мечем, і як співає про це народня дума з тих часів, татарська орда убивала немічних людей, а молодих і здорових в'язала і гнала під хана, у лютий полон—ясир.

І тоді то виступають до боротьби з хижими напасниками українські лицарі—козаки, у першій мірі запорожці, себ-то ті козаки, котрі осіли на самих південних границях України й вели завжди провід в боротьбі українського народу за свої права.

Крім запорожців були тоді на Україні і реєстрові козаки, цеб-то ті козаки, котрі були записані на державно-королівській службі, але мали свої окремі козацькі права, бо могли собі самі вибирати старшину, з виїмкою хіба гетьмана, котрий не все в однаковий спосіб доходив до свого уряду.

Запорожці мали свою окрему військову організацію. На їх чолі стояв обраний вільними голосами кошовий, а

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

так само й инша генеральна старшина. Запорожці держалися більше самостійно супроти Польщі ніж реєстрові козаки, котрі стояли на службі у королівського уряду, одначе в тих хвилях, коли важилася історія українського народу, часто всі козаки до одного ставали в одну лаву і не давали топтати прав українського народу. Тільки тоді, як уже й серед українців стали творитись яскраві межиусобиці та коварні незгоди,—тільки тоді зачала брати над нами верх ворожа перемога. А як усе те діялось, побачимо потрохи і з цієї книжечки.

Першим славним козацьким гетьманом був князь *Дмитро Вишневецький,* котрого нарід називав *Байдою.* Він уславився відважними походами на татар та турків. З Польщею війн він не провадив, бо тоді ще козаки не були такі сильні, і український нарід не терпів ще від них такого лиха як пізнійше. Але туркам давав Байда доброго чосу, так що коли в однім нещаснім бою попав гетьман їм у руки, то вони люто замордували його. Народня дума співає про його смерть ще й досі, хоч уже з того часу минуло три з половиною сотні літ. Народня дума описує, як турки повісили Байду Вишневецького на гаку за ребро й сам турецький султан велів йому виректися дідівської віри, щоб жити й далі панувати, але гетьман волів згинути ніж зрадити рідну країну й рідний свій нарід. Він про око згодився на відступство, і просив щоб йому дали в руки лук і три стріли до нього, бо він хоче зняти султанові, його жінці та дочці три голуби. Одначе коли йому подали лук і стріли, то він стрельнув не до голубів, але до султана і його сім'ї, приговорюючи:

„Твоя царю віра проклятая,
Твоя, царю, дочка поганая".

За це його потім ще гірш мучили й він помер серед лютих терпінь, але не піддався духом, і слава його не вмерла, не полягла, але ще і досі живе серед українського народу.

Инші козацькі гетьмани з тих часів не зажили такої великої слави, як Байда Вишневецький, але всі вони славно воювали з турками й татарвою. Доля українського народу була в ті часи хоч і тяжка, але всетаки люде рішилися достатком і волею, а від турка все якось відборонялись. Гірше стало людям жити вже тоді, як на Україну стали находити польські пани та заводити там свої порядки, і казали українським селянам робити на себе панщину. Козацтво не могло звернутися безпечно проти Польщі, бо з полудня грозили татари, але все таки часами не

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

ставало терпцю і тоді козаки зверталися проти польського війська та польських панів і йшли на них відважною війною.

В тих війнах уславилося теж кілька гетьманів. Першу таку більшу козацько-польску війну провадив гетьман *Косинський*, котрий зібрав козаків до купи і побив князя Острожського а потім і Вишневецького, свояка попереднього українського гетьмана. Хоч обидва князі походили з українського роду, але вони вже починали перекабачуватися на польску віру й відстали від рідного народу. Вони, як і всі майже пани на Україні знущалися над народом, гордили його мовою та звичаями, уважали його віру хлопською, а сам нарід ставили не вище худоби, або як вони говорили „бидла". От через те й не злюбили козаки тих панів, бо самі козаки були народом вільним, вони віддихали широкими грудьми на безмежних степах і серця їх переповняла гордість, котра випливала з почуття волі і сили. Для того Косинському вдалося зібрати чимале військо, і він був-би може й завів козацькі порядки на Україні, колиб його не постигла сумна доля при облозі Черкас. Вишневецький визвав його на підступну засідку і вбив нечесно разом з иншими козаками.

Одначе Вишневецький уступив трохи перед козацьким домаганням, бо не хотів дальшої війни. Він і Острожський усе ж таки були ще православної віри і почувалися ще до деяких обо'вязків супроти рідного народу; зате гірше стало українцям, коли на Україну налетіли польські війська нібито боронити Острожського і других панів, а направду на те, щоб приборкати козаків, котрі могли стати небезпечні для польських шляхецьких порядків. Польським військом проводив польський гетьман Жолкевський, а над козаками старшував наслідник убитого Косинського, гетьман *Григорій Лобода*, а побіч нього вславився другий козацький ватажок *С. Наливайко*. Зразу вони провадили війну з поляками кожний на власну руку. Особливо Наливайко вмів зручно нападати тоді коли його не сподівалося вороже військо, а коли бачив, що не виграти йому бою, то вмів дуже справно відступати, що Жолкевський, хоч мав більше війська ніж Наливайко, не міг йому нічого вдіяти. Але коли б Наливайко остав на місці, то також не витримав-би довше, і для того він постановив злучити своє військо з військом Лободи. І хоч Жолкевський наступав йому на пяти, він таки встиг щасливо добитися до Лободи і тоді вони обидва злучили свої сили та напали на Жолкевського, котрий мусів тоді погодитися з козаками на якийсь час. Але він не думав жити в згоді з козаками, тільки хотів конче знищити їх і для того попросив у короля більшої військової підмоги, а потім знов

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

напав на Лободу і Наливайка. Прийшло до бою над рікою *Солоницею* недалеко *Лубнів*. Казаки укріпилися табором і завзято оборонялися, так що Жолкевський не міг нічого їм зробити. Але тоді він пустився на хитрощі, рахуючи на те, що глупого все можно обдурити й пустити йому тумана. І почав пускати ріжні неправдиві чутки поміж козаків, котрим теж вже дошкулювала облога, бо були коло них жінки й діти; і справді, козаки Лободи счинили колотнечу з Наливайківцями, почалася бійка між самими козаками і Лобода згинув у тій сварці. Козаки вибрали на його місце гетьманом *Кремпського* і билися далі відважно. Були б побили вкінці Жолкевського, бо їм вже йшли на підмогу инші козаки, але вони не знали про те й піддалися Жолкевському, коли біда зачала вже занадто допікати. Козаки згодилися видати в руки Жолкевського Наливайка і других проводирів, і хоч як Наливайківці обороняли свойого ватажка, а саміж свої козаки таки зловили його й видали. А потім польське військо кинулося на козаків і більшу частину їх повбивало, так що на милю навкруги лежали козацькі трупи. Отаке буває звичайно, коли нарід кидає своїх провідників, бо і їх погубить і себе не врятує таким нечесним поступком. Тільки Кремпський якось утік з цеї різні, а Наливайка польський уряд катував у вязниці цілий рік, поки його не замучив на смерть. І з того часу слава народнього героя Наливайка пробуває живо в памяти українського народу.

Сумно стало на Україні по смерти Лободи й Наливайка. Ворог укріплявся на українській землі, а козаки мусіли обмежуватися тільки походами на турків під проводом своїх гетьманів, з котрих великої слави зажив тоді *Самійло Кишка*. Під його проводом козаки не раз набрались добичі у турецьких країнах та визволили багацько українців з турецької неволі. Одначе найбільше вславився в тих часах український гетьман *Петро Конашевич-Сагайдачний*, шляхтич родом з Галичини, котрий панував якраз триста літ тому назад. Тоді турки пішли були великою війною на Польщу, і були б її покорили зовсім, коли б не козацька підмога. Сагайдачний повів на підмогу полякам сорокатисячне військо і тим визволив їх з великої біди. Зате польський король поступився українцям у правах, згодився на стале козацьке військо окрім запорожського під проводом гетьмана, признав українській церкві більші права, і не робив Сагайдачному перепон у поширюванні шкільної освіти на Україні. Правда, польський король робив усе те не по щирости, тільки з конечности, бо инакше були б козаки не дали йому підмоги. І власне заслуга Сагайдачного ле-

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

жить у тім, що він зумів так сильно зорґанізувати українське військо, що під впливом його сили вороги мусіли признати українському народові де-які більші права. Бо значіння кождого народу полягає якраз у тім, чи він може себе оборонити. Недаром співає народня пісня про ті часи, що „в той час була на Україні слава, козацькая справа, Україна себе під ноги брати не давала, ворога сама топтала“. Одначе доля не дозволила Сагайдачному довести діло визволення українського народу до кінця; ранений турками під Хотином в руку, нездужав якийсь час і помер від рани. Славний гетьман був Петро Сагайдачний, і слава його в українськім народі не вмре, не поляже.

По його смерти не було на Україні славних гетьманів аж до часів Хмельницького. Польський уряд скористав з того, що не стало на Україні доброго ватажка і зачав скрізь на ново заводити свої порядки та притісняти українських козаків та селян. Коли який панок, що мав ласку у короля, прохав в нього землі на Україні, то король зараз йому давав ті землі; і не було б з того ще лиха українському народові, бо на Україні багацько земель лежало тоді відлогом; але ті пришельці приносили з собою нові звичаї, та не відносилися із зрозумінням до інтересів українського народу, тільки приносили з собою на Україну латинську віру, а на українську дивилися вороже; заводили скрізь панщину, яку український селянин не хотів зносити; накладали на нарід ріжні податки й драчки, а українці не хотіли їх платити, бо ті податки йшли на польський уряд, а драчки на польських панів; але українському народові не треба було ні польського уряду, ні польських панів, бо польський уряд був такий слабий, що не міг навіть як слід оборонити українських земель від турків і коли б не козаки, то турки нічого не робили б собі з польського війська, як це показалося в недавній Хотинській війні, в котрій аж Сагайдачний мусів рятувати Польщу від бусурманів-турків.

Через те, хоч терпів нарід від ворогів, але завжди ждав тільки відповідної хвилі, щоб знятися до нової боротьби за волю. Боліла козацька душа, що знущаються над нею і ждала тільки на гетьманський знак, щоб полинути у бій за народню справу. Одначе не було на Україні такої голови й рук, котра добре міркувала б, а ще ліпше била б, поки не станув на чолі українського народу „батько Хмель“, як звав нарід найславнійшого гетьмана України, *Богдана Зиновія Хмельницького.*

Він походив із шляхецького роду, одначе не забув ні своєї предківської віри, ні рідної України, та не цурався своїх людей. Його боліла кривда, яка діялася українським

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

людям і він зважився на велике діло: на визволення України з під ляцької кормиги. При тім він бачив, що ніяк не зможуть українці власними силами скинути вороже ярмо, бо живуть на такій землі, котра дає з усіх сторін доступ хижим ворогам; він знав, що коли буде провадити війну на оден бік, а не зробить згоди з другими сусідами, то вийде таке, що треба буде оборонятися на дві або й три сторони. Для того Хмельницький погодився з татарським ханом, а навіть узяв від нього військову підмогу і тоді аж виступив в одвертий похід проти польського війська. Так само з'єднав собі Хмельницький усіх запорожців, що жили окремим табором на Січі і рушив тоді з великим військом на Україну, визволяти український нарід з під лютого гнету. Нарід скрізь горнувся до нього. Люде кидали плуги й рала і перекрадалися через польські сторожі до козацького війська. Переходили на сторону Хмельницького й ті з української старшини, у котрих ще не зовсім обросли українські кости чужим мясом, і зростала з кождим днем козацька сила. Перейшов на сторону Хмельницького й славний полковник Кречковський, українець шляхецького роду, котрий почув у собі обов'язок піти в боротьбу за кращу долю України.

Проти Хмельницького виступило польське військо під проводом сина старого польського гетьмана Потоцького, але не змогли поляки устояти супроти козацької сили. Хмельницький побив Потоцького під *Жовтими Водами* на весні 1648 р. так люто, що більша частина польського війська полягла на полі бою; згинув сам Потоцький, а головні ватажки його дісталися до козацької неволі разом з паном Степаном Чарнецьким, котрий теж був українського роду, але зрадив рідний край і пішов на польську службу.

Впав тоді великий страх на ворогів, вони кидали всі добра які нажили на Україні, і тікали на Польщу з голими душами. Тікали й жиди, бо їх дуже теж ненавидів український нарід за те, що вони були на польській службі і дуже притісняли українців, навіть до церкви не пускали наших людей, поки ті не заплатили їм аренди за церкву. Прийшла тоді чорна година для всіх ворогів українського народу. Люде піднімалися скрізь на своїх гнобителів, а Хмельницький посувався далі в Україну, переслідуючи утікаюче польське військо. Кінець кінцем полякам прийшла підмога, і вони станули до другого бою з козаками. Одначе й тепер перемогла козацька сила та військовий талан великого гетьмана України. Поляки були розбиті й потратили багацько людей та все майно, яке возили з собою з табором. Усім тим добутим добром поділилися козаки з Тата-

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

рами. Ця друга велика битва, котру виграв Хмельницький сталася під містечком *Корсунем.*

По тім пораженню Поляки вже на добре налякалися, сам король побачив, що вже з Хмельницьким не забавка, а таки велика біда може вийти, бо готова Україна пропасти для Польщі і на завжди відділитися від неї. Для того проголосив король велику мобілізацію всіх польських шляхтичів, поставив над зібраним наново військом нових полководців і вислав усе те військо проти Хмельницького, щоб дати йому останній рішучий бій. Але не налякався Хмельницький польського війська, тільки пішов сам його глядати. Здибав його над річкою Пилявою під проводом трьох польських гетьманів. І вдарив на них відважно український гетьман, так що польське військо подалося взад зараз по першім наступі. Повтікали всі пани, не мали навіть часу забрати з собою обози, все оставили в руках козаків. Тепер уже майже вся Україна була вільна від ворогів. Нарід уложив навіть пісню про те, що

„Та немає ліпше, та немає краще
Як у нас на Вкраїні—
Що немає ляха та немає жида,
Немає унії“.

І зітхнули лекше всі українські люде, бо тепер ніхто вже не знущався над ними на їх власній землі. Правда, пробували на Україні татарські війська, котрі прийшли Хмельницькому на підмогу проти поляків, і татаре кривдили часто українців, одначе це було необхідне лихо, без котрого годі було обійтися Україні. Бо коли б не татарська підмога, то приборкання польського ворога не пішло б було так гладко, а хто знає, чи й повелось би. Для того українці зносили те лихо, бо розуміли своє положення і знали, що відразу годі все осягнути, та що з двох нещасть треба вибрати меньше нащастя. А краща була злука з татарами проти поляків ніж з поляками проти татар; бо з поляками українські гетьмани нераз з'єднувалися проти татар і турків, от як хочби Сагайдачний, і що з того вийшло? Польський король обіцяв і се і те, одначе потім не дотримував нічого. Не міг впрочім дотримати, хочби і хотів, бо польський сейм, в котрім сиділи самі пани, не затверджував королівських обіцянок.

Завдяки татарській підмозі визволився український нарід у цей час зовсім; він тоді був незалежний ні від кого, і можна сказати, що по битві під Пілявою, Україна була вже самостійна. Виглядало на те, що на далі вже український нарід сам собі буде установляти закони та заводити

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

такі порядки, які будуть для нього найкращі. Одначе треба було вже зважитися Хмельницькому на самостійність і так довго бити ворога, аж він сам побачив би, що вже не може нічого вдіяти. На те треба було Хмельницькому не стояти довго на місці, тільки іти на Польшу з усіми силами й примусити поляків до заключення такого миру, який давав би Україні самостійність. Одначе великий гетьман не зробив так, а почав переговори з польським королем. Поляки були так вичерпані і знівечені війною, що не могли думати скоро о дальшій війні, тільки зволікали переговорами час і збирали нове військо. На чолі нового війська станув сам польський король Ян Казимир, і попровадив його на Хмельницького, котрий саме тоді облягав инше польське військо у місті Збаражі. Хмельницький не ждав на короля, тільки самий вийшов проти нього. Оба війська здибалися недалеко місточка *Зборова*. Козаки вдарили сильно на поляків, котрі зараз же захиталися, і сам король був уже в небезпеці, бо козаки окружили його з усіх сторін; але татаре заховувалися непевно, і Хмельницький не кінчив начатого так корисно бою, тільки погодився з королем. Прийшло тоді до *Зборовського договору*, в котрім козаки вимовили собі деякі вільности, і селяне теж одержали деякі пільги; так само й весь український нарід мав у тім договорі забезпечені де-які національні права за церквою та народньою освітою.

Одначе цей договір не помирив українців з поляками, бо ні одні ні другі не були ним вдоволені. Бо так уже діється, що ніякий нарід не може бути вдоволений так довго, як довго панує над ним инший нарід, бо кожний нарід хоче сам собі порядок давати, і не хоче щоб ним покидалися чужинці, і для того українці нарікали на цей мир. Поляки знов були невдоволені для того, бо їм шкода було давати Україні які небудь права та вільности. Для того цей мир довго не втримався, і зараз на другий рік прийшло до нової війни з Польщею. Тим разом бачили поляки, що з Хмельницьким не жарти, і зібрали величезне військо, на чолі котрого станув знов сам король. Хмельницький мав по своїй стороні татарів, одначе татарський хан попровадив дволичну політику; він про око був по стороні Хмельницького, але на правду він не бажав йому побіди, і переговорював з польським королем. А не бажав хан Хмельницькому перемоги для того, бо знав, що коли тепер Хмельницький поб'є поляків, то Україна стане така могутня, що й татарві потім може вийти біда з того. Бо татаре це були такіж самі близкі сусіди України як і поляки і вони не хотіли, щоб Україна стала могутня самостійна держава. Для

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

того королеві удалося підкупити татарського хана і хан зрадив Хмельницького в саму рішучу хвилину, коли вже козаки одержували побіду. Через ханську зраду потерпіли тоді українці у великій тридневій битві під *Берестечком* (1651 р.) тяжке пораження. Хмельницький не мав тоді иншого виходу як погодитися хоч-не хоч з королем, і це він зробив в *білоцерківськім* договорі. Мусів він тоді поступити трохи з тих добутків, котрі осягнув був у зборовськім договорі.

Одначе як передше, так і тепер обидві ворожі сторони бачили, що цей мир тільки хвилевий, що як довго на Україні буде військова козацька сила, так довго Україна не схоче підчинятися пануванню чужинців. Заразом бачив Хмельницький, що власними силами не визволитися йому з під кормиги польського уряду; Україна була вичерпана довгими війнами, а на татар не можна було рахувати, як це вже показалося; оставало хиба глядіти якої иншої держави, котра могла б дати Україні поміч. Такими державами була Туреччина та Москва. Туреччина тим була добра, що лежала далеко, а найліпший союзник це той, котрий не сидить дуже під боком, бо у нього нема такої спокуси до гноблення, як у того сусіда, котрий завжди на сторожі й глядить тільки, щоб де що запопасти. Але Туреччини не любили на Україні, бо вона не раз воювала з нею, і не оден українець почував на своїм тілі канчуки турецьких яничарів; віра турецька була бусурманська, не християнська. Для того куди инде звернувся Хмельницький за підмогою, а саме до Москви.

Москва була добре хоронена від ворожих нападів, її сусіди не були для неї небезпечні, і вона поволі зростала в силу. Віра у москвинів була православна, така сама як в українців. Правда, на Москві були инакші порядки ніж на Україні, але українці думали, що вони можуть погодитися з москвинами; нехай одні другим не пхаються до їх справ, а тільки помогають, коли буде цього треба. І для того коли на козацькій раді запитав Хмельницький старшину й козаків, куди думають звернутися за підмогою, щоб остоятися перед поляками: чи до турецького султана, чи до московського царя, то велика більшість козаків крикнула, що волить мати спілку з московським царем. І так прийшло до *переяславського договору* України з Москвою в 1654 р., зн. більше як півтретя сотки літ тому назад. У тому договорі зобовязалася Москва і Україна помогати собі взаїмно військом у війні; Україна крім сього признавала над собою царську опіку. Одначе Москва зобовязалася не пхатися на Україну з своїми установами; Україна мала істнувати в

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

злуці з Московщиною, але при тім мала заховати свою окремішність і всі свої порядки. Цар згодився дуже нещиро на цю умову; він знав, що українські порядки не підходять до московських; він знав дуже добре, що український нарід любить волю і рівність, а в Москві волі і рівности ніколи не було, бо там усе значив цар і його прислужники, а нарід ніколи не значив нічого. Цар-самодержець— то було все, а на Україні нарід свобідними голосами вибірав собі свою старшину, котра вже давала порядок в державі.

Прозрів гетьман царську неохоту до українських порядків; і не було це трудно, бо хоч цар зобовязався не висилати на Україну своїх „чиновників", але скоро він забув своє слово, бо став пробувати навязати їх Хмельницькому. Тоді пригадав собі Хмельницький, для чого цар не хотів зложити присяги на договір, що чесно дотримає всіх умов. Правда, цар сказав, що його слово святе—але коли поглянув гетьман на його діла, то побачив куди він загинає і пересвідчився, що не буде добра Україні з Москвою. Зажурився старий гетьман, що завівся й на польськім королі й на московськім царю. Нігде не могла зажити хоч трохи спокою побита горем Україна. Тоді побачив Хмельницький, що не треба йому шукати союзника близько, бо такий союзник небезпечний; він завжди скористає з того, що Україна змучилася довгими війнами за визволення; Україні для того треба глядати союзника десь у дальших державах, котрі дадуть їй підмогу для боротьби з сусідами. Такі держави були на півночі Швеція, на півдні Туреччина, а на заході Німеччина. Всі вони лежали далеко за межами України. І Хмельницький звернувся до тих держав; став вести з ними переговори, щоб зірвати переяславський договір з Москвою, а заключити новий з котроюсь з тих держав. Одначе не встиг уже довести Хмельницький свого добре задуманого пляну до кінця, бо зломаний довголітньою боротьбою за визволення українського народу, особливо журбами останніх часів по заключенню з'єднання з Московщиною, помер дня 27 липня року 1657.

В тяжкій хвилі покинув дух великого Богдана свою рідну Україну. Відчували те всі Українці. Плакала за своїм гетьманом-героєм вся соборна Україна, і на віки буде записане його ім'я в книгах історії України.

II.

По Хмельницькім починається властива *гетьманщина* на Україні. Польські порядки здебільшого Українці одмінили, а Москва ще й не могла своїх заводити, бо козаки ще три-

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

малися кріпко; а впрочім ще тільки короткий час могла Москва побувати на Україні. За цей час Українська военна організація окріпла і виробила собі де-які вже сталі форми. Поділ козацького війська на полки почав переходити на цілі полкові округи. Козацька старшина себ-то полковники, сотники й отамани були не тільки начальниками своїх військових відділів підчас війни, але й в часах миру мали значіння власти судової і адміністраційної для всього козацтва в якійсь полковій окрузі. Польські власти мусіли уступити з деяких дуже великих просторів України, і там повставала власна українська влада.

Не диво, що влада на Україні мала тоді військовий характер; це був час лютих війн за долю України і не могло бути инакше. Звідце то походить, що тих шіснадцять сталих полків з часів Хмельницького надавали характер управі України. Правда, так не повинно було бути довший час, і треба було уформувати якусь поза-військову управу. Одначе на те треба було і спокійніщих часів і відповідного розуміння справи.

Але по смерти старого гетьмана не стало на Україні доброї гетьманської голови; козаки вибрали гетьманом нездатного на такий уряд *Юрася Хмельниченка,* Богданового сина, бо хотіли тим пошанувати память великого батька. А Юрась не знав що йому робить, щоб вийти з такого скрутного становища. Був коло нього мудрий дорадник генеральний писар Іван Виговський, але той не міг усього за гетьмана зробити. Для того Юрась не довго втримався на гетьманстві, котре обняв по нім *Іван Виговський.* І тепер починається довга черга внутрішніх заворушень на Україні. Не всі козаки признали Виговського гетьманом. Частина їх на чолі з полковником Пушкарем проголосила, що не визнає його. Виговський хотів приборкати Пушкаря, але Москва заборонила йому се; Виговський бачив, що Москва робить се нарочито, щоб ослабити гетьманську владу на Україні, одним словом, щоб довести Україну до самознищення—бо потім тим лекше буде Москві підгорнути під себе Україну на завжди. Бачив се Виговський, і хоч-не хоч а мусів пірвати звязки з Москвою. Він рушив походом на Пушкарівців, розбив їх на голову й покарав, і став гетьманом на всю Україну. Але не могла йому сього дарувати Москва й Виговський мусів лаштуватися до війни з нею. Одначе на власних силах не міг опертися московській перевазі і для того звернувся за поміччю до Польщі, з котрою в тій цілі заключив договір в *Гадячі* 1658 р. Силою того договору Україна з'єднувалася з Польщею як *окреме Велике Князівство,* з затриманням усіх своїх власних порядків.

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

В році 1659 почалася війна з Москівщиною. Московське військо рушило на Україну з півночі й стало брати місто за містом. Виговський з'єднався з татарами, котрі прийшли йому в підмогу, й стрінув їх під Конотопом з московською армією. Прийшло до завзятого бою, в котрім козаки розбили москвинів так, що кількадесять тисяч їх лягло на полі, а двох московських воєвод дісталося до козацького полону. Одначе не зміг Виговський використати цю велику перемогу, бо самі ж свої українці виступили проти нього. Сірко, запорожський кошовий, напав на союзників Виговського, —татар; польске військо, котре силою гадяцького договору йшло йому на підмогу, теж викликало невдоволення селян; а Москва користала з того, і каламутила ще більш відносини на Україні. Московські висланники скрізь говорили, що Виговський задумує завести старі панські порядки і хоче закріпостити селян. Москві того тільки й треба було, щоб Виговському не вдалося запанувати на Україні, бо коли-б Україна станула могутня, то це б перешкодило Москві виконати її пляни, котрі лежали в тім, щоб підбити під себе Україну. Найгірше те, що не бачили цього самі-ж українці, і що самі себе взаїмно поборювали, тоді як на півночі москвин тільки хитро підсміхався.

До Сірка пристав полковник Ханенко; вони обидва заявили, що не хочуть гетьманом Виговського, а тільки Юрася Хмельниченка, і рушили військом на Виговського. Сам Виговський побачив, що нічого не вдіє, і уступив місце Юрасеві. Зараз показалося, що Москва тільки й ждала на те; бо коли Юрась відновлював договір з Москвою, то згодився на великі обмеження українських вільностей. Про око начеб-то простий нарід не тратив нічого, бо всі порядки по селах залишалися на час такі самі; але Москва вимовила собі право установляти воєвод по українських містах, а гетьман мусів посилати військо туди, куди цар прикаже. Очевидно, на тім усім не тратила поодинока людина нічого відразу і наглядно, але тратив на тих умовах український нарід як цілість, бо Москва могла тепер уже багацько більше свобідно роспоряжатися українськими вояками та майном. І не поміг ніякий опір Хмельниченка, коли й він помітив незабаром до чого йде, бо Москва за одно роздвоювала нарід. А Хмельниченко подібно як перед тим Виговський, а потім другі гетьмани, не зміг уже з'єднати всього українського народу так, як це вдалося Хмельницькому. І для того Україна не йшла по його смерти до кращого, а до гіршого. Очевидно, в першій мірі винні тут сусіди, Москва і Польща, а по части й татаре, а також винен і самий український нарід, котрий у своїй темноті давав обдурюватися ріжним бала-

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

мутам та насланним ворогами агітаторам; винна також і козацька старшина, котра не гляділа головної опори передусім у самім народі, тільки в ріжних закордонних і то якраз у тих державах, котрі бік-о-бік межували з Україною. Для того то й політика де-яких українських гетьманів не мала сталої народньої лінії, тільки часто хиталася то в одну, то в другу сторону.

І так уже Юрась Хмельниченко пристав був зразу до Москви, а коли поляки брали гору, то пішов разом з ними. Така політика деморалізувала нарід і полковники *Сомко* та *Золотаренко* стали робити в Москві заходи про вибір нового гетьмана. Тепер положення Хмельниченка стало дуже тяжке, бо з усіх сторін, і своїх і чужих, повставало на нього невдоволення. Він бачив, що неспособний до гетьманського уряду і зрікся його.

На його місце вибрали гетьманом *Павла Тетерю*. Його влада поширювалася тільки на цю частину України, котра лежала по правім березі Дніпра, бо на лівій старшина не схотіла його признати, тільки прилучилася до Москви. Тетеря признав над собою власть польського правительства, а лівобережна визнавала владу Москви. Там боролися за гетьманську булаву Сомко та Золотаренко й обидва запобігали московської ласки. Одначе обох їх повалив *Іван Брюховецький*, котрий скористав з того, що нарід не любить старшини, і підлещувався простому народові. Потім показалося, хто бажав направду добра Україні, і виявилося, що Брюховецький підлещувався народові тільки для свого власного добра, а народне добро продав Москві. Та нарід у той час збурився був проти Сомка й Золотаренка. Брюховецький зловив їх і покарав смертю, та сам став гетьманом на лівобережній Україні.

Але ні Тетеря по правім боці Дніпра, ні Брюховецький по лівім не встоялися довго, бо вони обидва дійшли до влади тільки хитрими замислами для своїх особистих цілей, а добро народу мали тільки на словах, а не на серці. Тетеря втратив скорше від Брюховецького гетьманску булаву, а гетьманом (зразу тільки на правобережній Україні) став *Петро Дорошенко* (1665 р.). Його імя скоро скрізь розійшлося по Україні; і досі ще співають про нього старинні пісні, наприклад співається в пісні „гей на горі там женці жнуть“, що в поході

„Попереду Дорошенко
Веде своє військо
Славне Запоріжське
Хорошенько“.

Дорошенко належить до найславнійших гетьманів України. Він добре бачив, що не вийде з того добра, коли

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

Україна буде поділена, і поклав собі завданням злучити всю Україну під одною булавою, щоб вона краще могла стояти сама за себе. Для того він мусів усунути Брюховецького з лівобережнього гетьманства. Прийшлося це йому не дуже важко, бо нарід уже пізнав, що Брюховецький його обманув. Брюховецький продав Москві всі ті права, за які українці так дорого заплатили були своєю кровю, і це не могло довго оставатися в тайні. Тоді всі повстали проти нього і Дорошенко займив своїм військом усю лівобережну Україну. Помагали йому татаре так само як за Хмельницького, бо годі було Україні обійтися без чужосторонної підмоги, щоб вигнати з своїх границь ворога і закріпити свою незалежність.

І тепер знов, як за Хмельницького, вся Україна була з'єднана. Але не довелося Україні й тепер задержати цю єдність. Як за Хмельницького перешкодила всьому Москва, котра ломила договори, так тепер сприсяглися на Україну і Москва і Польща. Москва бачила, що сама не може приборкати України, а те саме бачила й Польща. Бо Україна то брала на підмогу Польщу проти Москви то навпаки, то завзивала навіть Татар, шоб одбороняти себе; а щоб покласти тому край, постановила Польща й Москва не загарбувати для себе всю Україну, але по згоді поділити її поміж себе. Ще за Брюховецького уложилася Москва з Польщею в тій справі, і тепер вони тільки виконували свої пляни.

Дорошенко не встояв супроти московського війска, а коли перейшов на правобережну Україну, то й там не найшов уже однодушного народнього признання, бо вже найшлися люде з козацької старшини, котрі не йшли за народнім добром, а за своїми особистими справами, і каламутили воду. Поляки теж користали з того, і признали гетьманом *Ханенка*, бо він не відстоював так завзято інтересів України й лекше їм було прийти з ним до згоди. Не міг устоятися Дорошенко проти стількох ворогів без чужої підмоги; не сила була самому битися з Москвою й Польщею, що розірвали живе народне тіло нещасної України.

Тоді він удався до Туреччини і зробив з нею таку умову, що коли вона допоможе Україні з'єднатися в цілу окрему державу, то Україна признає турецьку опіку; ся умова була добра для України, бо Туреччина була далеко і не могла дошкулювати надто Україні. А потім уже Україна скинула б і цю зверхню опіку, як це вже зробила Угорщина, Греція, Сербія, Болгарія, Чорногора та навіть Альбанія.

Турецький султан пішов справді великою війною на Польщу, розбив при Дорошенковій допомозі польське військо, і примусив польського короля до ганебного для Польщі миру *в Бучачові*. Польща зреклася всіх прав до України,

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

польський прислужник Ханенко мусів тікати в Польщу, і Дорошенко запанував на всій правобережній Україні.

Одначе, як тільки турки забралися з України, Польща й далі піддержувала Ханенка проти Дорошенка, а Москва теж під'южувала проти нього лівобережного гетьмана *Самойловича*. Як Польща так і Москва добре знали, що з'єднана Україна для них небезпечна й тому далі виконували свою андрусівську умову, щоб поділити Україну між себе. А Турки хоч мали на другий рік піти війною й на Москву, не дотримали слова. Тим часом Самойлович виступив проти Дорошенка на чолі війська й почалася люта війна на Правобережжі. Прийшов Дорошенкові на підмогу запорожський кошовий *Сірко*, але й він не перехилив перемоги на сторону Дорошенка. З Криму рушили на Україну татаре, а з Польщі теж пускалося на українські межі польське військо. Счинилася тоді на правобережній Україні страшна колотнеча, котра так сильно знищила Україну, що цей час в нашій історії назвав нарід „руїною". Люде тікали від воєнних нещасть цілими оселями за Дніпро, і осідали в теперешній Слобожанщині. Не стало тоді Дорошенкові сили змагатися дальше. Як описує це наш безсмертний поет Тарас Шевченко.

Заступила чорна хмара
Та білую хмару;
Виступили з за Лиману
З турками татаре;
Із Полісся шляхта лізе,
А Гетьман Попович
Із-за Дніпра напирає,
Дурний Самойлович
З Ромоданом, мов та галіч
Вкрили Україну
Та й клюють, єлико мога.
А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку
Запорожський брате!
Нездужаєш, чи боїшся
На ворога стати?
„Не боюсь я, отамане
Та жаль України"
І заплакав Дорошенко
Як тая дитина:
„Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову,
Возьміть мої гетьманськії
Клейноди, панове,

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

Та однесіт Москалеві,
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає".

Дорошенко зложив свій гетьманський уряд, але москалі забрали його на далеку північ, щоб не мати такого небезпечного чоловіка на Україні. І помер Дорошенко на холодній півночі, далеко від своєї рідної України.

По його смерти правобережна Україна далі не переставала бути полем вічних боїв для сусідів, з котрих кожний хотів що небудь зарвати для себе, а на лівобережній Україні правив далі Самойлович. Одначе й він скінчив сумно. Старшина не злюбила його, бо він думаючи, що Московська ласка все може, став поводитися зі старшиною звисока; тоді старшина зробила на нього неправдивий донос до Москви, і Самойловича арештовано та заслано на Сібір. Так душила Москва всіх гетьманів України!

На місце Самойловича вибрала старшина гетьманом *Івана Мазепу*, славного на весь світ українського патріота. Він панував двадцять два роки і весь той час ужив на те, щоб визволити Україну з тих тяжких кайданів, які накладали на неї переможні сусіди. Правда, він зробив одну дуже велику помилку, що не давав пільги селянам, і для того його на Україні не скрізь любили; одначе треба мати на увазі тодішні відносини, а тоді зрозуміємо, що Мазепа не багацько в тому винен.

Московська політика полягала в тому, щоб вічно сварити старшину з селянами, або як тоді називали „посполитими". Бо коли б старшина з'єдналася з народом, то з того повстала б сильна Україна, і все таки в ній нарід мігби дійти своїх прав скорше, а тоді Москва мусіла б уступити з України, де вже сиділа кількадесять літ. Простий нарід не бачив того, що селянам у ті часи ніде в Европі не жилося добре, що їх усюди пригнітали й використовували, та ще Українським селянам було далеко краще ще на Україні, ніж н. пр. польським або московським селянам в Польщі та Москві. На Україні були і вільні козаки, і „підсусідки", цеб то не повноправні поселяне, а посполиті не мали й половини тих тягарів поносити, що їх мусіли терпіти инші селяне по цілій Европі. Розумні люде мусять бачити, що не можливо, щоб в одній країні були корінно цілком инакші суспільно-громадські порядки як у других, коли та країна не досить сильна, щоб оборонити свої права, і такі люде працюють тільки над тим, щоб приблизити той час, коли всі народи разом зможуть завести скрізь по-

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

дібні порядки, котрі віддавали б кожному повні права на плоди його праці. Але не знали того люде на Україні; вони часто не знали, що діється в другім повіті, а не то що по других країнах Європи. Користали з того наші вороги й поширювали серед українського народу неприхильність до української старшини, говорячи, що се кровопійці, дуки— сріблянники. Правда, були направду між українською старшиною негідні люде, але були й щирі патріоти. А коли московські висланники підбурювали нарід проти них, то робили це не з любови до українського народу, тільки для власної користи. Отаке вийшло і з гетьманом Мазепою. Нарід не пішов за ним одноцільною лавою, і через те спричинив його упадок; а коли Мазепа впав, то тоді Москва прибрала в свої руки весь український нарід так люто, що ніколи не жилося нашому народові так погано, як в часах після Мазепи, аж до останніх часів. А як те все склалося, зараз побачимо.

Коли Мазепа став гетьманом, то щоб приспати Москву, не показував з себе виду, що дбає про українців. Навпаки, він повинувався у всім Москві. Не робив цареві ніяких труднощів, і сам навіть приборкував тих з поміж українців, котрі виступали проти Москви. Одначе все таки занадто потурав Мазепа паньським порядкам; колиб він більш демократично відносився до простого народу, то скорше бувби з'єднав його до боротьби проти спільного ворога. Це удавання Мазепи ослаблювало недовірря царя Петра до гетьмана, але також і усувало від нього народнє серце, бо Москва покидувалася українцями, а гетьман зносив усе терпеливо. Що правда, і ситуація Мазепи була тяжка, бо мусів висіти між небом і землею, мусів годити вогонь з водою.

Двадцять літ тримав Мазепа таку лінію політики, а змінив її тільки тоді, як почалася війна Москви з Шведами р. 1708, рівно двісті десять літ тому назад. Мазепа разом з українськими щирими патріотами сказали собі „тепер або ніколи", і зважилися пристати з усею Україною до Шведів, бо вже не стало змоги терпіти далі московські порядки й знущання. А не зважилися вони на те не для свого власного добра, тільки для добра українського народу, бо їм і не було нічого треба більш над те, що придбали собі за дотеперішню службу цареві.

Так само як Дорошенко з турками, умовився Мазепа із шведським королем *Карлом XII*, що Україна має бути самостійна; і той союз із Швецією був для України на руку, ще кращий ніж Дорошенків союз з турками, бо Швеція була далеко за морем, і не було чого Україні боятися, що

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

шведського короля скортить закріпощувати українську самостійність.

Але не пощастило Мазепі. Поки прийшов шведський король на Україну і вспів злучитися з Мазепою, вже цар Петро І станув на Україні з своїм військом. Правда, він не смів виступити до одвертого бою з Мазепою і Карлом, але позаймав багацько міст на Україні і перешкодив тому, щоб Мазепа зібрав коло себе більші українські сили. Здобув цар гетьманську столицю Батурин, забрав усю гармату й воєнні припаси, а всіх міщан люто покарав за те, що схотіли української автономії. Людей Москвини порізали, зруйнували всі доми, а старшину замучували страшним катуванням. Цар наказав сповіщати на всій Україні, що Мазепа запродався шведам на те, щоб відновити на Україні старі польські порядки, і обіцював від себе всім українцям великі вільготи, коли вони не підуть за Мазепою. Одначе старинна Запорожська Січ не одкликнулася на царські слова, а станула по стороні Мазепи. Запорожці бачили, до чого заміряє московська політика, хоч в які гарні слова прибирається. І хоч запорожці не злюбили Мазепи за його панковатість, але зрозуміли, що тепер важиться доля України на довгі часи, і не покинули Мазепи в тяжку хвилину. Кошевий *Гордієнко* став ладитися до походу. Але і тут не пощастило українцям. На Запоріжю оставив Гордієнко ще частину козацтва; зрадник України Ґалаґан запровадив москалів у Січ знаними дорогами, а коли Запорожці, котрих було значно менше, здалися московським командирам, то їх в нелюдський спосіб помордовано.

Через те все не зміг Мазепа й Гордієнко дати шведському королеві великої підмоги, і Петро побив Шведів і українців під *Полтавою* р. 1709. Мазепа й Гордієнко ледви втекли з погрому на Туреччину, де й на віки заснула сива голова великого гетьмана України.

Одначе ще не зовсім упала козацька сила. Ще не міг зробити Петро того, до чого цілий час стремів, не міг ще скасувати гетьманства й українських вільностей.

По Мазепі гетьманував на Україні стародубський полковник *Іван Скоропадський*, предок нинішнього гетьмана. Він уже не мав спромоги починати оружну боротьбу за українські права, бо Петро люто приборкав Україну, тільки заходився коло заведення на Україні доброго ладу, щоб Москва не мала причини мішатися до українських справ. Але не багато це помогало, бо цар чим раз більше обмежував українські вільности. Старшини вже не боявся, а самий нарід очевидно теж не мав сили; Москва успішно роздвоїла нарід і старшину і тепер збирала з того плоди. На українсь-

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

ких селян накладано великі податки, а козаків цар висилав на далекі виправи та на царські роботи коло фортець та городів на далекій півночі. Нарід називав ті роботи „лінією“. Козаки непривичні до північного климату гинули на тих роботах як мухи. Співає про те народня пісня:

„У Глухові у городі, у всі дзвони дзвонят,
Та вже наших козаченьків на лінію гонят.
У Глухові у городі стрельнули з гармати
Не по однім козаченьку заплакала мати“.

Найгірше мучилися наші люде на роботах коло московських каналів, куди їх силоміць гнали. Співає про те дума, як син прохає батька, щоб визволив його звідти:

„Ой продай же тату, та вороніі коні,
Та викупи мене, хлопця молодого
Із темної неволі“.

Уряди на Україні став віддавати цар москвинам, а українців усував з посад; а в р. 1722 поставив цар на чолі українського правління московську „молороссійскую коллегію“. Як довідався про те гетьман Скоропадський, то так його те вразило, що захворів і вмер.

Скористав з того цар і зважився скасувати на Україні гетьманство, щоб уже ніхто не ставив перепон його заходам коло цілковитого закріпощення України, або як тоді урядово Петро називав її „Малой Россіи“.

Зараз по смерті Скоропадського видав цар указ, що припинює вибір гетьмана, бо як цар говорив, „від часів першого гетьмана Богдана Хмельницького аж до Скоропадського всі гетьмани виявили себе зрадниками“. Він називав зрадою діяльність українських гетьманів на користь України! хоч то власне царі ломили свої договори з Україною.

Щоб не наражуватися цілком уже на невдоволення українців, цар назначив тимчасовим наказним гетьманом *Павла Полуботка*, одначе не хотів його затвердити сталим гетьманом. Не помогли ніякі прохання, ні представлення, цар не хотів на Україні гетьмана. Він хотів самий „прибрать къ рукамъ Малую Россію“, як висловився його повірник Толстой. Щоб позбутися й Полуботка, заклиав його цар до Петрограду наче б то на прийом, а коли Полуботок прибув до нього зі старшиною в зовсім добрій вірі, цар приказав замкнути його до кріпости. Там і вмер цей правий мученик за волю України. Оповідали потім по Україні,

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

що Петра ґризла совість за арешт невинної людини й він відвідав раз Полуботка у вязниці. Але Полуботок не змяк, тільки сказав до царя: „за невинне страждання моє і моїх земляків будемо судитися у спільного і нелицемірного судії Бога нашого: скоро станемо перед ним, і він розсудит Петра з Павлом“. І справді, скоро по смерти Полуботка вмер і цар.

По смерти Полуботка Москвини заводили скрізь на Україні вже такі порядки, які самі хотіли. На головні уряди призначувано московських людей, для котрих український нарід був чужий і вони про нього зовсім не дбали; старшина не бачила піддержки ні звідки і котра слабша, то ради богацтв починала вже теж цуратися рідного народу, і таким чином Москва чимраз кріпше утрівалювалася на Україні. Побачили тоді люде, що не добром починає пахнути, але вже було за пізно, бо скрізь стояли московські залоги, а козацтво було вже не таке сильне, як перед тим. Клонилася вже далі українська сила. Правда, по смерти Петра, Росія стояла перед турецькою війною і потрібувала української підмоги та для того згодилася ще на вибір нового гетьмана, але це вже не було давне гетьманство, бо права гетьмана були невеликі, а вся майже влада належала до російського правительства.

Гетьманом став *Данило Апостол.* Його вибір наступив уже зовсім під Московським впливом і за ним уже не було майже ніякої влади. Причина цього лежала в тім, що український нарід показався мало відпорний супроти сусідів, і не здавав собі справи з того, що коли не підіпре свого власного правительства, то мусітиме слухати чужинців. Бо хоч би й неподобалось кому власне правительство, то він повинен боронити його перед ворогом зовні, бо ліпше своє яке-небудь правительство, ніж чуже; чуже завжди буде уважати підбитий нарід не за свій, а за чужий і буде використовувати його. І Апостол не бачучи за собою народньої піддержки, тільки й міг зробити для України, що випрошував у царів де-які вільготи. Але ласка ніколи не відповідає народньому достоїнству і вона не тревала; і зараз по смерти Апостола Москва знов скасувала гетьманство на Україні, а позаводила скрізь московські порядки. А щоб українська старшина не бунтувалася проти Москви, то цар надавав їй землі і дозволяв закріпощувати нарід. Робив це цар для того, бо бачив, що старшина ніколи не кидає думки про самостійну вільну Україну, та що навіть підбехтування народу проти старшини нічого не помогають. А старшина знов бачила, що нарід не стає за нею як слід у змаганнях за самостійну Україну, і чим раз більше переймалася думкою,

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

що все пропаще, що український нарід не зрілий до власної держави, бо не хоче її боронити, і для того котрий із старшин був слабший духом, той махнув на все рукою і йшов за царською наживою. І так клонилася Україна до упадку. Цар прибирав Україну чим-раз більш до своїх рук, помагала йому в тім помосковщена вже подекуди старшина, а простий нарід попадав у чим-раз гіршу біду, два рази гіршу ніж та, котра була за попередніх гетьманів.

Ми вже згадували про те, як москвини стали гонити українців на далеку північ на роботу та про податкові тягарі, котрі йшли в Московщину; до цього долучаються тепер і постої московських військ, котрі царське правительство стало чим-раз численійше тримати на українській землі, щоб бути там більш безпечним.

Правда, по короткій перерві без гетьманства панував ще на Україні гетьман *Кирило Розумовський*, але він не дбав уже зовсім про українські права і був більше московським чиновником, ніж українським гетьманом. Але й він не довго протримався, бо вже по пятнадцати роках цариця Катерина II скасувала зовсім гетьманство на Україні. Було се в р. 1764, рівно сто пятьдесять чотири роки тому назад.

Згадати мусимо ще на тому місці, що та сама цариця Катерина II скасувала й Запорожську Січ, де ще задержалися були старі українські порядки. Катерина дихала весь час важким духом на Січ, і нарешті в 1775 р., одинадцять літ після скасування гетьманства на Україні, послала вона військо проти Січі. Російський генерал Текелі обложив Січ з усіх боків і запорожці мусіли здатися. Текелі поарештовував старшину, а самого запорожського кошового *Петра Кальнишевського* казала цариця вивезти далеко на північ у вічні сніги, де Кальнишевський умер по довголітніх терпіннях. Співає про руйновання Січі народня дума:

„Ой летіла бомба з московського поля
Та посеред Січі впала;
Гей хоч пропало славне Запоріжжя,
Та не пропала його доля“.

По зруйнуванню Січі завело московське правительство скрізь по Україні такі порядки, як по Московщині. Скасовано полковий лад, а заведено всюди губернії, і підчинено українських селян тим самим установам, які були у Москві, де панувало кріпацтво та люте обездолення селян. І гірко затужив тоді наш нарід у московськім ярмі.

Найгірше напосідалися й пошкодили Україні цар Петро I і цариця Катерина II; перший побив Мазепу, а друга

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

скасувала гетьманство й Запорожську Січ. Про них то говорить Шевченко у вірші, що

„Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину“.

Пропала тоді Україна й її вільности на довгий час; а як людям жилося під московським канчуком аж до останніх часів, про те не треба й говорити, бо не оден відчув це на власній шкурі.

Хто цьому виною? Ріжні причини склалися на те. І ґеографичне положення України, і те, що нарід у рішучі хвилини не ставав одностайне за своїми провідниками, котрі хотіли відбудувати самостійну українську державу.

По довголітній московській неволі українському народові усміхнулася доля і він зміг у всеросійській революції скинути з себе московське ярмо та проголосити самостійність України. Зробила це Центральна Рада; одначе коли на Україну напали большовицькі банди, то дуже мало людей пішло обороняти її. Виходило на те, що або українському народові байдуже, хто ним править, або, що він не бажає собі Центральної Ради. Для того Центральна Рада не вдержалася, і по півторасталітнім безгетьманстві вибрано в Київі гетьманом України Павла Скоропадського, потомка гетьмана Івана Скоропадського з XVIII століття. Теперішній гетьман України був генералом в бувшій російській армії, одначе не забував про свій український рід, і коли на Україні почалася революція, гетьман Скоропадський став на чолі Українського корпусу, а далі організував разом з иншими патріотами вільне козацтво на Україні, котре в значній степені причинилося до цього, що большевикам таки дано деяку відсіч і в той спосіб заключено мир з центральними державами та до де-якої міри забезпечено Україні самостійність. А о скілько Україна має й на далі остати самостійна, це залежатиме від того, чи підіпре український нарід як слід самостійницькі змагання, та які жертви згоден буде принести на користь рідної держави, а так само і від того о скілько найвищі верстви Українського громадянства не зроблять тих помилок, яких допускалися наші прадіди, особливо *Іван Мазепа*, бо тоді були б даремні всі зусилля. І нехай цілий нарід не забуває, що рідна держава це для народу власна хата, а тільки у власній хаті, як казав Т. Шевченко, „своя правда, і сила, і воля“.

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.

Ціна 200 шагів (1 карб.)

Harvard University - Slavic Division. Widener Library. HCL / Het?many :korotkyi istorychnyi narys. Kyiv : Derz?havna Drukarni?a, 1918.